

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده حقوق، گروه حقوق خصوصی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته حقوق (M.A)
گرایش: حقوق خصوصی

عنوان:

مسئولیت مدنی ناشی از ایراد خسارات بر محیط زیست

استاد راهنما:

دکتر عیسی امینی

پژوهشگر:

حسین صفائی

زمستان ۱۳۹۴

تقدیم به:

خانواده عزیزم که در تمام مراحل زندگی ام با صبر و مهربانی و دعای خیر، همواره حامی و پشتوانه مادی و معنوی اینجانب بوده اند. شکر و قدر دانی می‌نمایم و از خداوند متعال سلامت و سعادت
بگی را خواستارم.

تشکر و قدردانی:

باسپاس از استاد فرهیخته و فرزانه جناب آقای دکتر عیسی امینی که وجودش چون خورشید سخاوتمندانه سرزمین دل را روشنی بخشد و گلشن سرای معرفت، علم و دانش را با ارشادات و راهنمایی های علمی و کاربردی، شفقانه بارور ساختند. کمال سپاسگزاری و نهایت تشکر را دارم و از خداوند بزرگ، همواره سربلندی و سرفرازی این شخصیت علمی جهت خدمت رسانی به جامعه علمی کشور را خواستارم.

هم چنین از اساتید ارجمند جناب آقایان دکتر مختیار عباسلو و دکتر محمد مهدی میرشمسی که وقت ارزشمند خود را در اختیار اینجانب قرار دادند و تدکرات کارساز و سازنده را اعلام نمودند و تقدیر و تشکر می نمایم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب حسین صفائی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۱۱۰۷۲۵۷۶ در رشته حقوق که در تاریخ ۹۴/۱۱/۲۷ از پایان نامه خود تحت عنوان: مسئولیت مدنی ناشی از ایراد خسارات بر محیط زیست با کسب نمره ۱۷/۵ و درجه بسیار خوب دفاع نموده‌ام بدینوسیله متعهد می‌شوم:

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه‌های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده‌ام.

۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء

معاونت پژوهش و فناوری

به نام خدا

شورای اخلاق پژوهش

بایدی از خداوند سبحان و اعتماد بر این که عالم محضر شد است و همواره ناظر بر اعمال انسان و بر مظهر پاس داشت تمام بلند دانش و پژوهش و نظر بر اہمیت جایگاه دانشگاه در اعتدای فرهنگ و تمدن بشری، مادیان و احصاء بیست علمی و ادبی و دانشگاه آزاد اسلامی متصدی کردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی در نظر قرار داده و از آن تعظی کنیم:

- ۱- اصل بر است: التزام بر است جویی از حرکت ز رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت بر کسانی که حوزه علم و پژوهش را بر مبادی غیر علمی می آید.
- ۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد بر اجتناب از حرکت جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تعهد بر رواج دانش و امانت نتایج تحقیقات و انتقال آن بر بکاران علمی و دانشجویان بر غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تعهد بر رعایت حریم با حرمت با انجام تحقیقات و رعایت جانب تده و خودداری از حرکت حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام بر رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهیدگان (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۶- اصل رازداری: تعهد بر صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشورهای افراد و نهادهای مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری بر آن و دوری از حرکت پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد بر رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و بکاران پژوهش.
- ۹- اصل منافع ملی: تعهد بر رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

بسمه تعالی

در تاریخ: ۹۴/۱۱/۲۷

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای حسین صفائی از پایان نامه خود دفاع نموده و با
نمره ۱۷/۵ بحروف هفده و نیم و با درجه بسیار خوب مورد تصویب قرار گرفت .

امضاء استاد راهنما:

بسمه تعالی
دانشکده حقوق

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد واحد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۸۰۷۹۳۱۰۲۰۱
عنوان پایان نامه: مسئولیت مدنی ناشی از ایراد خسارات بر محیط زیست		
نام و نام خانوادگی دانشجو: حسین صفائی	تاریخ شروع پایان نامه: ۹۳/۰۷/۲۳	تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۴/۱۱/۲۷
شماره دانشجویی: ۹۱۱۰۷۲۵۷۶	رشته تحصیلی: حقوق	
استاد راهنما: دکتر عیسی امینی		
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده): امروزه تخریب محیط زیست مستقیم و غیر مستقیم بر روند اقتصادی کشورهای جهان و حیات بشر تأثیر گذار است. فاجعه های محیط زیست که اغلب حاصل فعالیت های بشر به ویژه در قرن اخیر در راه رسیدن به توسعه و فرآیند صنعتی شدن به آنها روی آورده، باعث تخریب و ایراد خسارات و آلودگی محیط زیست شده است. عدم تعادل محیط زیست، به سبب تخریب صنعتی طبیعت، آلوده شدن منابع از جمله آب، خاک و هوا را باعث شده است. وجود یک کره خاکی مشترک بین مردم جهان، علایق مشترکی را برای انسانها بوجود آورده است که می بایست هر روز به هماهنگی بیشتر در این زمینه نایل آیند. یکی از آن هماهنگی ها، هم آوایی در مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ایراد خسارات بر محیط زیست است، که واجد فواید نظری و عملی عدیده ای می باشد که به خوبی در روابط موجود میان محیط زیست و استقرار و تداوم حیات بشری بازنمایی می کند و بر آن هستیم که مسئولیت مدنی ناشی از ایراد خسارات بر محیط زیست را از منظر فقه و حقوق داخلی مورد بررسی قرار دهیم. موضوع حمایت از محیط زیست در جهت منافع بشری و از بین بردن آثار مخرب فعالیت های صنعتی تبدیل به مسأله ای جدی در جهان معاصر گردیده است و بشریت را مورد تهدید قرار داده است. برای مقابله با این تهدید نیاز به اقدامی قاطع از طریق اتخاذ تدابیر مناسب دارد. رویه عملی محاکم ایران براساس مسئولیت مبتنی بر تقصیر است و آنچنان که شایسته است پاسخگویی این همه آلودگی و تخریب و جبران خسارت وارد بر محیط زیست نمی باشد لذا با توجه به لزوم جبران خسارات وارده بر محیط زیست و مسئولیت مدنی ناشی از آن، که از جایگاه ویژه ای در علم حقوق برخوردار است. در این پژوهش تلاش بر این است که مبنای این مسئولیت با نگاه بر دیدگاه های فقه و حقوق ایران مورد تبیین و تشریح و واکاوی قرار گرفته و مبنای مناسب برای این مسئولیت یافت گردد. واژگان کلیدی: محیط زیست، خسارت، مسئولیت مدنی، روش جبران خسارت، ارزیابی خسارت.		

مناسب است

تاریخ و امضاء:

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه

مناسب نیست

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
بخش اول: کلیات.....	۳
فصل اول: مفهوم و جایگاه محیط زیست از لحاظ لغت و اصطلاح.....	۵
مبحث اول: محیط زیست در لغت.....	۵
مبحث دوم: محیط زیست در اصطلاح.....	۵
مبحث سوم: جایگاه محیط زیست در فقه.....	۶
مبحث چهارم: جایگاه محیط زیست در حقوق.....	۱۴
فصل دوم: مفهوم آلودگی محیط زیست و انواع و منابع آن.....	۱۶
مبحث اول: مفهوم آلودگی محیط زیست.....	۱۶
گفتار اول: مفهوم آلودگی محیط زیست از دیدگاه علم محیط زیست.....	۱۷
گفتار دوم: مفهوم آلودگی محیط زیست از لحاظ حقوقی.....	۱۸
مبحث دوم: انواع آلودگی های محیط زیست و منابع آن.....	۱۹
گفتار اول: آلودگی هوا.....	۲۰
گفتار دوم: آلودگی آب.....	۲۲
گفتار سوم: آلودگی خاک.....	۲۳
گفتار چهارم: آلودگی های دیگر.....	۲۵
فصل سوم: تأثیر آلاینده ها بر محیط زیست انسانی و طبیعی.....	۲۶
مبحث اول: تأثیر آلاینده ها بر محیط زیست انسانی.....	۲۷
گفتار اول: تأثیر بر انسان.....	۲۷
گفتار دوم: تأثیر بر اموال.....	۲۸
مبحث دوم: تأثیر آلاینده ها بر محیط زیست طبیعی.....	۲۹
گفتار اول: تأثیر بر گیاهان.....	۲۹
گفتار دوم: تأثیر بر حیوانات و منابع آبی.....	۳۰

فصل چهارم: مبانی نظری مسئولیت مدنی در حقوق و فقه بطور کلی	۳۲
مبحث اول: مبانی مسئولیت مدنی در حقوق	۳۲
گفتار اول: نظریه تقصیر	۳۲
گفتار دوم: نظریه خطر	۳۲
گفتار سوم: نظریه فرض تقصیر	۳۳
گفتار چهارم: نظریه کارنامتعارف	۳۳
گفتار پنجم: نظریه خطر در برابر انتفاع	۳۳
گفتار ششم: نظریه مسئولیت در برابر اشیاء خطرناک	۳۴
گفتار هفتم: نظریه تضمین حق	۳۴
مبحث دوم: مبانی مسئولیت مدنی در فقه	۳۵
گفتار اول: تئوری کلی	۳۵
گفتار سوم: نظریه تسبیب	۳۶
گفتار چهارم: نظریه تعدی و تفریط	۳۷
گفتار پنجم: نظریه لاضرر	۳۷
گفتار ششم: نظریه احترام اموال	۳۸
فصل پنجم: تعریف مسئولیت مدنی وانواع آن	۴۰
مبحث اول: مسئولیت مدنی و تعهد قراردادی	۴۱
مبحث دوم: مسئولیت مدنی از نظر لزوم تقصیر	۴۲
گفتار اول: مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر	۴۲
گفتار دوم: مسئولیت مدنی بدون تقصیر	۴۳
گفتار سوم: مسئولیت مدنی قهری و قراردادی	۴۵
بخش دوم: منابع و مبانی مسئولیت مدنی محیط زیست	۴۸
فصل اول: منابع قانونی مسئولیت مدنی ناشی از ایراد خسارات بر محیط زیست	۴۹
مبحث اول: قانون اساسی	۴۹
گفتار اول: اصل پیش گیری و احتیاط	۵۰
گفتار دوم: اصل حفاظت از محیط زیست	۵۱

۵۱	مبحث دوم: قانون مدنی
۵۲	گفتار اول: تفسیر ماده ۳۰۷
۵۶	گفتار دوم: تفسیر ماده ۱۳۲
۵۷	مبحث سوم: قانون مسئولیت مدنی
۵۹	مبحث چهارم: قانون مجازات اسلامی
۵۹	گفتار اول: تفسیر ماده ۸۵
۵۹	گفتار دوم: تفسیر مواد ۶۸۸ و ۶۸۹
۶۰	مبحث پنجم: قوانین و آئین نامه های خاص مرتبط با محیط زیست
۶۰	گفتار اول: تفسیر مواد ۱۳ و ۱۹ قانون مدیریت پسماند
۱۳۷۴	گفتار دوم: تفسیر ماده ۲ و تبصره ۱ ماده ۲۹ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴
۶۱	مقرر می‌دارد
۶۱	گفتار چهارم: تفسیر ماده ۳ آئین نامه بهداشت مصوب ۱۳۷۱ بیان می‌کند
۶۲	فصل دوم: مبانی مسئولیت مدنی محیط زیست
۶۳	مبحث اول: مبانی نظری
۶۳	گفتار اول: مبنای تقصیر
۶۷	گفتار دوم: مبنای خطر
۶۸	گفتار سوم: مبنای تضمین حق
۷۱	مبحث دوم: مبانی فقهی
۷۳	گفتار اول: اصول و قواعد فقهی
۷۳	بند اول: قاعده اتلاف
۷۷	بند دوم: قاعده تسبیب
۷۸	بند سوم: قاعده لاضرر
۸۵	فصل سوم: مبنای مسئولیت مدنی محیط زیست از دیدگاه فقه اسلام و حقوق ایران
۸۵	مبحث اول: مبنای مسئولیت مدنی محیط زیست از دیدگاه فقه اسلام
۸۹	مبحث دوم: مبنای مسئولیت مدنی محیط زیست در حقوق ایران
۹۶	بخش سوم: ارکان مسئولیت مدنی محیط زیست و جبران خسارت

۹۷	فصل اول: ارکان مسئولیت مدنی محیط زیست
۹۷	مبحث اول: وجود ضرر
۹۸	گفتار اول: اقسام ضرر
۹۸	بند اول: ضرر مادی
۹۹	بند دوم: ضرر معنوی
۱۰۰	گفتار دوم: خسارت بر محیط زیست
۱۰۲	بند اول: ویژگی های خسارت محیط زیست
۱۰۲	بند دوم: متنوع بودن خسارت ها
۱۰۳	بند سوم: قابل تعیین نبودن عامل زیان و زیان دیده
۱۰۴	مبحث دوم: شرایط جبران ضرر
۱۰۴	گفتار اول: مسلم بودن ضرر
۱۰۵	گفتار دوم: مستقیم بودن ضرر
۱۰۵	گفتار سوم: جبران نشدن ضرر
۱۰۶	فصل دوم: اصول حاکم بر جبران خسارت
۱۰۶	مبحث اول: شرایط عمومی جبران خسارت
۱۰۶	گفتار اول: اعاده به وضع پیشین
۱۰۹	گفتار دوم: دادن معادل
۱۰۹	بند اول: پرداخت غرامت
۱۱۱	بند دوم: نحوه تعیین و ارزیابی خسارت
۱۱۴	مبحث دوم: شرایط خاص جبران خسارت محیط زیست
۱۱۴	گفتار اول: جلوگیری از ایجاد خسارت محیط زیست
۱۱۴	گفتار دوم: غیر قابل ارزیابی بودن خسارت های محیط زیست
۱۱۵	مبحث سوم: مطالبه خسارت فرع بر خسارت
۱۱۵	مبحث چهارم: اصل پرداخت آلوده کننده
۱۱۵	مبحث پنجم: ماهیت مسئولیت محیط زیست و مبنای آن
۱۱۵	گفتار اول: ماهیت مسئولیت

گفتار دوم: مبنای مسئولیت.....	۱۱۶
گفتار سوم: مفهوم خسارت.....	۱۱۶
گفتار چهارم: ماهیت مسئولیت مدنی محیط زیست.....	۱۱۷
مبحث ششم: روش ارزیابی خسارات محیط زیست.....	۱۲۱
نتیجه و پیشنهاد.....	۱۲۳
منابع و مأخذ.....	۱۲۶
منابع فارسی.....	۱۲۶
منابع عربی.....	۱۲۹

مقدمه

حق استفاده از محیط زیست سالم یکی از حقوق بنیادین افراد محسوب می‌شود و نگهداری از آن تکلیف عمومی است. در کشور ما، مساله محیط زیست با تشکیل سازمان حفاظت محیط زیست در سال ۱۳۵۰ مطرح شد و در سال ۱۳۵۳ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست به تصویب رسید و به موجب آن سازمان محیط زیست موظف به حفاظت، بهبود و بهسازی و پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی محیط زیست شده است. با وجود این حقوق مسئولیت مدنی نیز نسبت به ادای چنین تکلیفی بیگانه نیست. به نظر می‌رسد قواعد مرسوم مسئولیت مدنی بطور جامع و همه جانبه در پاسخگویی به خسارتهای محیط زیست کار آمد نیست و باید از نظام های مسئولیتی نوین در جهت تبیین خسارتهای وارده بر محیط زیست استفاده کرد.

بررسی های انجام شده در حقوق ایران نشان می‌دهد با وجود این که اصل اولیه مورد پذیرش برای مبنای مسئولیت مدنی، مسئولیت مبتنی بر تقصیر است، ولی این نوع مسئولیت پاسخگویی نیازهای جامعه امروزی در خصوص جبران خسارات وارده بر محیط زیست نمی باشد لذا با عنایت به اصول و قواعد فقهی و کمک جستن از قوانین دیگر از جمله اصل پنجاهم قانون اساسی در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشد، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد.

با توجه به این واقعیت انگیزه این تحقیق برای رفع موانع و بازنگری قوانین و اتخاذ تدابیر متناسب، میباشد که از این راه بتوان برای تحقق اهداف بسیار متعالی وضع قوانین حقوقی محیط زیست مهیا کرد. در این خصوص سوالات اصلی این است که مبنای مسئولیت مدنی نسبت به خسارات وارده بر محیط زیست چیست؟ روش جبران آن چگونه است؟

از طرف دیگر براساس آموزه های دینی نیز باید به حفظ محیط زیست و عدم تخریب آن به عنوان یک وظیفه شرعی نگریست و تخریب و آلودگی آن را با توجه به منابع فقهی و اصول و قواعد آن، موجب جبران خسارت دانست. برای گام نهادن در تبیین نظام مسئولیت مدنی محیط زیست بیش از

هر چیز باید معنای واژه محیط زیست و سپس خسارت وارد به آن را به درستی درک کرد. در تعریف محیط زیست دو معنای عمده ذکر شده است، یکی در برگیرنده زیست کره طبیعی و بکر زمین و هم چنین پوشش زیستی جانوران و گیاهان، فارغ از اینکه این طبیعت در ارتباط با جامعه انسانی و تأثیرات آن قرار گرفته است یا خیر؟

دیگری در برگیرنده محیط زندگی انسان که در واقع محیط زیست ساخته دست بشر است و منظور از خسارت محیط زیست هر گونه تخریب مستقیم یا غیر مستقیم قابل اندازه گیری بر محیط زیست است که علاوه بر خسارت بر انسان ها به گونه های طبیعی و محیط پیرامونی جاندار و بی جان ذی حق شناخته شده و هر گونه تاثیر منفی بر آنها در شمار زیان آمده است و حمایت از زیان دیدگان در برابر آثار خطرناک از آلودگی و تخریب محیط زیست و الزام به جبران خسارات ناشی از ایراد خسارات بر محیط زیست هدف اصلی مسئولیت مدنی در این حوزه است.

با توجه به این که وقوع حوادث زیان بار برای انسان امری اجتناب ناپذیر است، مسئولیت مدنی نیز همزاد زندگی اجتماعی انسان است در این راستا بشر همواره به دنبال وضع قواعدی بوده که بر اساس آن مسئولیت و خسارت را به شخصی که بیشترین نقش را در حادثه زیان بار داشته است تحمیل نماید از این رو تمام رسالت مسئولیت مدنی شناسایی چنین قواعدی می باشد که این پژوهش نیز از این قانده مستثنی نبوده و در پی یافتن راه حلی مناسب تر برای جبران خسارات وارده بر محیط زیست می باشد.

بخش اول:

کلیات

بخش اول این پژوهش به مفاهیم و اصطلاحات اختصاص یافته است. ابتدا مفهوم محیط زیست و مبانی فقهی و حقوقی آن را مورد بررسی قرار داده و سپس مفهوم آلودگی محیط زیست و تأثیر آلاینده ها بر محیط زیست انسانی و طبیعی مورد بحث واقع می شود و خسارات محیط زیست نیز مورد شناسایی قرار گرفته، همچنین جایگاه محیط زیست در فقه و حقوق مورد بررسی قرار گرفته و از سویی دیگر مفهوم آلودگی زیست محیطی و انواع و مبنای آن را مرور خواهیم کرد و سرانجام به تبیین مفهوم و مسئولیت مدنی محیط زیست اختصاص یافته است.

فصل اول: مفهوم و جایگاه محیط زیست از لحاظ لغت و اصطلاح

مبحث اول: محیط زیست در لغت

محیط زیست از دو کلمه " محیط " و " زیست " ترکیب یافته است. واژه محیط در فرهنگ لغت به معنای " احاطه کننده ^۱ " و " در بر گیرنده ^۲ " و جایی که انسان در آن زندگی می کند اعم از کشور یا شهر یا خانه و... آمده است. در حقیقت احاطه اشیاء یا ناحیه یا موقعیت را محیط گویند. هم چنین واژه " زیست " به معنای زندگی و حیات به کار رفته است، پس از آن، به معنی چیزی است که یک شخص برای زنده ماندن به آن نیاز دارد مانند آب، هوا، غذا. بنابراین محیط زیست از نظر لغت به معنای محلی است که آدمی را احاطه نموده است و نیز قلمرو حیات و زندگی او محسوب می شود.

مبحث دوم: محیط زیست در اصطلاح ^۳

در قوانین و مقررات داخلی اعم از قانون اساسی و قوانین مربوطه دیگر، تعریفی از محیط زیست ارائه نشده است. لذا بعضی از صاحب نظران نسبت به اینکه بتوان تعریف جامع و حقوقی از محیط زیست ارائه داد، اظهار تردید نموده و بیان داشته اند که حقوق داخلی ایران در خصوص تعریف محیط زیست ساکت بوده و بیشتر محیط زیست را در رابطه با عناصر طبیعت منابع طبیعی، شهر و مناظر بکار برده اند و حقوق و تکالیف را حول این محورها بیان نموده اند. ^۴

برای مثال می توان به برخی از قوانین و مقررات موضوعه مانند قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع کشور، قانون شکار و صید، قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا و... اشاره نمود. محیط زیست را می توان این گونه تعریف نمود " محیط

۱- سید مصطفی طباطبایی، فرهنگ نوین، چاپ پنجم، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۵۸، ص ۱۷۲.

۲- محمد معین، فرهنگ فارسی، ج ۲، چاپ چهارم، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۰، ص ۱۷۷۱.

۳- مصطفی تقی زاده انصاری، حقوق کیفری محیط زیست، تهران، نشر قومس، ۱۳۷۶، ص ۱۴.

۴- میرعظیم قوام، حمایت کیفری از محیط زیست، تهران، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۵۷، ص ۳.

زیست به تمام محیطی اطلاق می‌شود که انسان به طور مستقیم و غیر مستقیم به آن وابسته است و زندگی و فعالیت های او در ارتباط با آن قرار دارد." به عقیده برخی از کارشناسان^۱ محیط زیست بر دو نوع بوده و در دو مفهوم کاربرد دارد: نخست محیط زیست طبیعی است که در تشکیل آن بشر نقشی نداشته، بلکه از موهبت های خداوندی است و این مفهومی است که از علوم طبیعی ناشی می‌شود و در آن با جوامع انسانی با بینشی اکولوژیک (اکولوژی یا بوم شناسی، دانشی است که به مطالعه روابط جانداران با محیطی که در آن زندگی می‌کنند، می‌پردازد. افکار عمومی، بین اکولوژی و محیط زیست تفاوت چندانی قایل نیست) برخورد می‌شود؛ یعنی مجموعه ای از پدیده های طبیعی و تعادل بین نیروهای رقیب در طبیعت که زندگی یک گروه بیولوژیک را مقید می‌کند.

دوم محیط زیست انسانی که به دست بشر ساخته شده و زاینده تفکر او می‌باشد. این مفهومی است که از علوم معماری و شهرسازی ناشی می‌شود و در رابطه با تعاملی است که بین ساختمان (به مفهوم عام) و محیطی که در آن ایجاد می‌شود (محیط طبیعی یا مصنوعی) وجود دارد. در این مفهوم می‌توان به ماده ۱ قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران مصوب ۱۳۵۱ اشاره نمود. بدین ترتیب باید گفت که محیط زیست مجموعه ای از نظامات طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و غیره است که انسان و موجودات دیگر در آن زندگی می‌کنند و با هم تعامل دارند.

مبحث سوم: جایگاه محیط زیست در فقه

نگاه اسلام به طبیعت و محیط زیست، اعم از جاندار و بی جان، عاطفی، اخلاقی، معنوی، هدایت گر و مسئولانه است و برخورداری از مواهب طبیعی نیز بر پایه اصولی متین، عادلانه، حکیمانه، متوازن و سازنده استوار گردیده است. با تدبیر و تعقل در منابع فقهی و با توجه به مجموعه دستورات الهی، برداشت صحیح این است که دین در برابر پدیده محیط زیست و مسائل مربوطه به آن، که ارتباط تنگاتنگی با حیات انسان دارد، موضع سکوت و بی تفاوتی اتخاذ ننموده است، بلکه در تمام آموزه

۱- مصطفی تقی زاده انصاری، حقوق محیط زیست در ایران، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۴، ص ۵ و ۶. ص ۷ و ۱۰.

های دینی، مسائل محیط زیست به گونه ای نقش خود را ایفا می نماید. در اسلام، جامع ترین دیدگاه و صحیح ترین شیوه تعامل با طبیعت و محیط زیست وجود دارد. خداوند، جهان هستی و همه پدیده ها را زیبا، متقن و موزون آفریده و انسان باید رابطه ی خود را با آنها تنظیم نماید و با تصرفات نادرست خود، آن را ویران و آلوده ننموده و با تخریب محیط زیست، جامعه را به بلا و مصیبت مواجه نسازد. ارتباط عمیق و وسیع محیط زیست با فقه بر هر کسی که اندک اطلاعی از فقه اسلام داشته باشد پوشیده نیست، چرا که حفظ محیط زیست و داشتن محیط زیست سالم و مسئولیت در برابر آن را می توان از بسیاری از آیات و روایات^۱ و از ادله فقهی استنباط نمود. همچنین این موضوع در تمام ابواب فقهی قابل مشاهده است.

برای نمونه برخی از فقیهان موضوع طبیعت و محیط زیست را در باب جهاد مورد توجه قرار داده و با استناد به آیه ۲۰۵ سوره بقره و روایات ابو حمزه ثمالی از امام صادق علیه السلام^۲ بر این اعتقادند که قطع درختان و تخریب مزارع دشمن جایز نیست مگر این که ضرورت و حاجت شدید آن را اقتضا نماید.

در مقابل، عده ای از فقیهان نیز با عنایت به آیه ۵ سوره حشر^۳ و شأن نزول آن و هم چنین روایت ابو حمزه ثمالی بر کراهت این امر تصریح نموده اند؛ زیرا معتقدند که نهی در این روایت قاصر از افاده حرمت بوده و متبادر از آن کراهت میباشد.^۴

۱- « واذا تولى سعى فى الارض ليفسد ويهلك والنسل والله لا يحب الفساد » سوره بقره آیه ۲۰۵.

برخی از آیات و روایات مربوطه را در بحث منابع فقهی مرور خواهیم نمود، ولی آنچه که از مجموع آنها استفاده می شود این است که نهی و منعی که در این آیات و روایت وارد شده مطلق بوده و هر دو حکم تکلیفی و وضعی را شامل می شود. از این رو، زیان زدن به اشخاص و اموال و منافع عمومی ممنوع بوده و موجب ضمان و مسئولیت مدنی خواهد بود.

۲- «...ولا تقطعو شجرا الا ان تضطروا اليها.....» ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، الطبعة الرابعة، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷، ق، ص ۲۷.

۳- « ما قطعتم من لينة او تركتموها قائمة على اصولها فبازن الله وليجزى الفاسقين »

۴- نجم الدين جعفر الحسن حلی (محقق حلی)، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام، ج ۱، الطبعة الثانية، قم، موسسه اسماعیلیان، ۱۴۰۸ق، صص ۲۸۲ و ۲۸۳؛ زین الدین بن علی بن احمد العاملی (شهید ثانی)، الروضة البهیة فی شرح اللمعة، تحقیق: بیروت، دارالعالم الاسلامی، ج ۲، ص ۴۹۶.